

SİYASİ DÖNÜŞÜMLER İLE ENTELEKTÜEL HAREKETLERİN İLİŞKİSİ ÜZERİNE: BİRİKİM DERGİSİ ÖRNEĞİ¹

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL TRANSFORMATIONS AND INTELLECTUAL MOVEMENTS: THE EXAMPLE OF BİRİKİM REVIEW

Yıldırım ERBAŞ²

ÖZET

Siyasi yapıdaki dönüşümler siyasi düşünce üzerinde ciddi etkilerde bulunabilir. Siyasi bir entelektüel hareket yeni bir siyasi düzende kendi düşüncelerini revize etmek durumunda kalabilir. Aksi takdirde geçerliliğini ve anlamını kaybedebilir ve unutulma gerçeğiyle karşı karşıya kalabilir. Bu çalışma *Birikim* dergisinin iki dönemi arasındaki sürekliliklerden ziyade kopuşlara odaklanmaktadır. Böylece siyasi dönüşümlerin entelektüel hareketler üzerinde yarattığı etkiyi örnek bir olay üzerinden göstermek de mümkün hale gelebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyalizm, Entelektüeller, *Birikim* Dergisi, Murat Belge, Ömer Laçiner

ABSTRACT

Political transformations can have serious effects on political thought. A political intellectual movement may have to revise its own thoughts in a new political order. Otherwise, it may lose its validity and meaning and face the reality of being forgotten. This study focuses on breaks in ideas on socialism rather than continuities between the two periods of *Birikim* review. Thus, it will be possible to show the effect of political transformations on intellectual movements through a case study.

Keywords: Socialism, Intellectuals, *Birikim* Review, Murat Belge, Ömer Laçiner

---

¹ Bu makale giriş ve sonuç bölümleri dışında doktora çalışmamın (Erbaş, 2014) bir kısmındaki içeriğin yeniden düzenlenmesi suretiyle hazırlanmıştır.

² Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yildirim.eras@rumeli.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8835-5532.

GİRİŞ

Siyasi yapıdaki dönüşümler siyasi düşünce üzerinde ciddi etkilerde bulunabilir. Siyasi bir fikir hareketi/entelektüel hareket yeni bir siyasi düzende kendi düşüncelerini revize etmek durumunda kalabilir. Aksi takdirde geçerliliğini ve anlamını kaybedebilir ve unutulma gerçeğiyle karşı karşıya kalabilir. Birçok sosyalist entelektüelin 1980 sonrasında tarihsel çalışmaların konusu haline gelmelerini bu tür siyasi dönüşümlerle, bu dönüşümler karşısında anakronik kalmalarıyla açıklamak mümkündür.³ Dolayısıyla bu tür dönemler arasındaki geçişe şahitlik eden entelektüellerin ya da entelektüel mecraların etkililiklerini sürdürülebilmek için fikirlerinde çeşitli revizyonlar yapmaları kaçınılmaz görünmektedir. Entelektüeller, özellikle, kendi varlık gerekçelerini ve etkililiklerini belirli bir siyasi yapının analizine veya siyasi harekete bağlamışlarsa bu yapı ve hareketin ortadan kalkması ya da etkisinin azalması oranında analizlerini yenilemeleri beklenebilir. Siyasi ve toplumsal pratiğin değişmesi bu pratiğin teorik analizinde de değişimleri zorunlu kılacaktır.

1980 yılından itibaren Marksizmin/sosyalizmin varlık gerekçelerini tartışmalı hale getiren siyasi gelişmelerin gerçekleştiği malumdur. Sosyalist devletler ortadan kalkmaya başlamış ve iktisadi ve siyasi liberalizm zaferini ilan edecek ölçüde hegemonik hale gelmiştir. Ayrıca Türkiye’de 1980’de gerçekleşen askeri darbe sosyalist hareketin sönümlenmesine yol açmıştır. 1980 öncesinde yayın hayatına başlamış sosyalist bir dergi olan *Birikim*’in bu koşullar içerisinde 1989’da yayın hayatına yeniden başlaması ve bugüne kadar (2020) yayın hayatına devam edebilmesi araştırılmaya değer bir durumdur.

Birikim dergisi yazarlarının 1989’dan sonraki yazılarına aşına olanlar 1975-1980 yılları arasındaki *Birikim*’in ilk yayın dönemini incelediklerinde farklı bir manzarayla karşılaşacaklardır. Bu ilk döneminde *Birikim* dergisi, kendisini Marksist-Leninist bir ekol içinde tanımlar. Hâlbuki ikinci döneminde *Birikim* dergisini eleştirel teori geleneği içerisine dâhil etmek mümkündür. Burada ilginç olan *Birikim* hakkında yazılmış iki makalede bu durumun önemli ölçüde göz ardı edilerek daha çok iki dönem arasındaki süreklilikler üzerinde durulmuş olmasıdır (Argın, 2008 ve Türk, 2010)⁴. *Birikim*’in kurucu yazarları da iki dönem arasındaki süreklilikleri özellikle vurgulama eğilimi içerisindedirler. Sosyalist bir derginin, varlık nedenlerini sorunsallaştıran toplumsal ve siyasal değişimler karşısında hayatiyetini sürdürebilmesi kuşkusuz her iki dönemdeki süreklilik unsurlarıyla açıklanabilir. Ancak

³ Sosyalist düşünce ve hareket içinde fikirleriyle ve eylemci yönüyle bir dönem oldukça etkili bir pozisyonda yer alan Mihri Belli bu konuda örnek gösterilebilir. Bkz. Atılğan, 2008.

⁴ Bahsi geçen iki yazarın da *Birikim* dergisi ve onunla ilişkili *Birikim* ve *İletişim Yayınları*’nda kitaplarının yayınlanmış olduğunu hatırlatmak gerekir. Başka bir deyişle, bu iki ismi de *Birikim* yazarı olarak görmek gerekir.

değişimin de göz ardı edilemeyecek ölçüde olduğunu belirtmek gerekir ve bunun açıklanması elzemdir.

Bu çalışma *Birikim* dergisinin iki dönemi arasındaki sürekliliklerden ziyade kopuşlara ve kopuşların sürekliliklerle birlikte nasıl açıklanması gerektiğine odaklanmaktadır. Böylece siyasi dönüşümlerin entelektüel hareketler üzerinde yarattığı etkiyi bir örnek olay üzerinden göstermek de mümkün hale gelebilecektir.

BİR ENTELEKTÜEL PLATFORM OLMA İSTEĞİ

Birikim, Türk solunun birçok fraksiyona ayrıldığı ve bu ayrılışın özellikle Sovyet-Çin kutuplaşmasında alınacak tavra göre belirlendiği bir ortamda, THKP-C geleneği içerisinde bulunmuş iki ismin -Murat Belge ve Ömer Laçiner- öncülüğünde Mart 1975'te kurulmuş sosyalist bir dergidir.⁵ 1975-1980 yılları arasında 61 sayı çıkaran dergi İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı kararıyla 1980 yılında durdurulmuştur. *Birikim*, Mayıs 1989'da yeniden yayın hayatına başlamış olup, 2020 Mayıs ayı itibariyle 372. sayısına ulaşmıştır.

Birikim'in çıkış amacı solun parçalanmış yapısının -ki bu, sol içinde önemli bir kriz belirtisidir- nedenlerini tespit etmek ve çözüm önerileri getirilecek bir platform oluşturmaktır. Türk solunun içinde bulunduğu kriz ise sosyalizmin uluslararası krizinden bağımsız ele alınamaz (*Birikim*, 1975b). Belge, *New Left Review* tarzı bir dergi yaratmak amacıyla ortaya çıktıklarını ifade ediyor.

---

⁵ *Birikim – Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, Mart 1975'te ilk sayısını çıkarır. Kurucuları: Murat Belge, Ömer Laçiner, Can Yücel, Onat Kutlar ve Yavuz Çizmeci'dir. *Birikim* iki temel isminin -Ömer Laçiner ve Murat Belge- dolaylı yoldan da olsa tanışmaları ve bir dergi fikrinin doğması THKP-C davası nedeniyle buldukları hapisane ortamında gerçekleşecektir. Belge bu durumu şu sözlerle özetler. "1972'de hapisaneye girdik. İşte bütün bu THKP-C ekibi orada... Ben Ömer Laçiner ile tanıştım ama dava başlarken onun abisi Mustafa Laçiner ile zaten hapisanede aynı koşu kalyordum. Ömer ile biz tanıştığımızda zaten hemen birbirimizi sevdik ve aramızda düşünsel bir yakınlık olduğunu gördük. Düşünsel yakınlık derken aynı şeyleri düşünüyoruz anlamında bir şey demiyorum; aslında bayağı da farklı şeyler düşünüyorduk ama düşünce ile kurduğumuz ilişki benzer bir ilişkiydi. O sırada ben daha başka insanlarla da bunu hapisanede konuşmuştum. Mesela Yılmaz Güney de o aşamada dergi yazı kurulunda düşündüğüm o insanlardan biriydi, birde Yavuz Çizmeci vardı. O, zaten yayın kurulunda yer aldı da bir süre için. Can Yücel gibi, benim eski arkadaşlarım, beraber iş de yaptığım adamlar, onlarla konuştuk böylece *Birikim*'i 1975'te yayınlamaya başladık." Bkz. Belge, 2005, s. 141). Yavuz Çizmeci, Onat Kutlar ve Can Yücel, ilk iki isim başlangıç aşamalarında olmak üzere, zamanla dergiden uzaklaşacaklardır. Belge, Laçiner dışındaki isimlerle çok fazla ortak paydası olmadığını söyleyecektir (Belge, 2005 s. 148). Zaten *Birikim*'in 1975-1980 arası döneminde yayımlanan yazıların ağırlıklı kısmı Belge ve Laçiner tarafında yazılacaktır. "Beş yıllık yayım sürecinde 125 Türk yazarın yazısının yayımlandığı *Birikim* dergisinde sürekli yazar olarak, 39 yazıyla dergi Yayın Yönetmeni Murat Belge ve 29 yazıyla Yazı İşleri Sorumlusu Ömer Laçiner, 13 yazısıyla (ki bunların çoğu şiiirdir) dergi kurucularından Can Yücel'i saymak mümkündür. Beş yıllık yayım sürecinde 125 Türk yazar, 85 de yabancı olmak üzere 210 kişinin yazısı, makale, şiir veya söyleşi olarak dergide yayımlanmıştır. Bunlara 45. sayıdan sonra aktüaliteye verilen öncelik nedeniyle uluslararası olaylar ile ilgili dergide yer verilen haber ve haber analizlerin yazarlarını da eklemek gerekmektedir. Bu tablo dergi yazar profilini çıkarmaya imkân vermemekle beraber, ileride bir başlık altında üzerinde durulacaktır" (Aydeniz, 2005, s. 94). Laçiner ve Belge bu yazıların yanı sıra *Birikim* imzalı yazıların da yazarlarıdır. *Birikim* kurucuları-özellikle Laçiner- THKP-C ile olan ilişkilerini de zaman zaman değerlendireceklerdir (Laçiner, 1976; 1977b; 1998).

“1969-70 arasında İngiltere’ye gittiğimiz zaman *New Left Review* dergisini tanıdım orada ve 1970’de döndüğümde onun bir benzerinin Türkiye’de de olmasına iyice kafama koymuştum. Bunun için de daha 12 Mart dönemi olmadan önce benim kafamda bu dergi tasarısı yavaş yavaş oluşuyordu. Tabii bu ortodoks sol olmayan, anti-Stalinist bir dergi olmak üzere kafamda oluşuyordu. Ve genel olarak 1967–70 arasındaki yılları İngiltere’de geçirirken okuduğum kitaplar, tanıdığım Marksistler falan... Bunların hiçbiri Türkiye’de bilinmiyordu. Türkiye’de ki Marksist teorik tartışmanın alanını Batı’dan insanları çevirerek ve tanıtarak genişletmek gerekir diye düşünüyordum” (Belge, 2005, s. 141).

Türkiye’de solun temel sorunlarından birinin “sosyalist mücadelenin ve sosyalist teorinin seviyesinin düşüklüğü” ve “bilgi eksikliği” olduğu tespitinden yola çıkan *Birikim* bahsi geçen eksiklikleri gidermek adına, tıpkı *New Left Review* gibi, Marksizmin farklı - “ortodoks olmayan”- isimlerine dergide yer verecektir (Belge, 2010, s. 11).⁶ Solun Türkiye’de ve dünyada bir kriz içinde olduğu ve Türkiye’deki sol hareketin solun temel kaynaklarına ulaşma konusunda yetersiz olduğunu tespit eden *Birikim* dergisi, çözüm olarak herhangi bir hazır cevap sunmamayı ve derginin çözüm adına tartışmaların yapılacağı bir tür platform olarak kalmasını amaç edinecektir (*Birikim*, 1975b, s. 6).

Birikim’in hazır çözüm önerileri getirecek bir kadro dergisi olmaktan ziyade bir platform olma isteği iki nedene dayandırılabilir. Birincisi, solun parçalanmışlığına bir çözüm bulmak adına farklı görüşlerden insanları bir araya getirecek bir tartışma ortamı yaratmaktır. İkincisi ise bizatihi düşüncenin kendisini siyasal pratikten özerk bir uğraşı -pratik- olarak ayırt edecek bir mecra/muhit yaratmaktır. *Birikim*’in Türk soluna yönelik temel şikâyetlerinden biri, düşüncenin/teorinin siyasal mücadelenin bir tür aracına dönüştürülmesidir.⁷ Düşüncenin özerkliğine verilen bu önemin, 1989’da başlayan ikinci yayım döneminde de *Birikim*’in ayırt edici bir özelliği olması amaçlanmıştır. Tanıl Bora bu tavrı şöyle ifade etmektedir: “*Birikim* [...] bir grup veya çevre dergisi de değil. Evet, sürekli yazarlar var ve bunlar bir muhit teşkil ediyorlar; fakat dergi, belirli bir misyon doğrultusunda, belirli bir hedefe yönelik örgütlü bir faaliyetin parçası, kolu-bacağı değil. Bir bakıma, misyon ve hedef, derginin kendisi. Derginin kendisi; yani, sosyalist/sol bir konumdan yaratıcı, özgün, zengin, yerli bir tartışmayı tahrik ve teşvik etmenin kendisi...” (Bora, 1997, s. 57).

⁶ Luis Althusser, Roland Barthes, Walter Benjamin, Claude Levi Strauss, Ernesto Laclau, Michel Foucault, Seyla Benhabib, Eric J. Hobsbawn, Arghiri Emmanuel bu isimler arasındadır. Ayrıca *Birikim* 1980’de kapandığında bir eleştirel teori sayısı hazırlığı yapmaktadır.

⁷ *Birikim*’in Türk solunun genel bir değerlendirmesini sunduğu *Birikim* imzalı şu yazıya bakılabilir: *Birikim*, 1978b.

Birikim'in bir kadro dergisi olmaması, farklı düşünsel ve siyasi ekollerden isimlerin yazabildiği bir “nefes alma imkânı” sunması, dikkat çekilen bir yönü olacaktır.⁸ *Birikim*'de - Belge'nin Laçiner ile olan ortak yönlerine değindiği sırada ifade ettiği gibi- “düşünceyle kurulan ilişki”nin öncelikli bir mesele olarak öne çıkması söz konusudur (Belge, 2010, s. 141-2). Farklı mecralardan entelektüellerin de yazılarıyla *Birikim*'deki tartışmalara katılabildiği görülebilmektedir.⁹ Bu çerçevede, *Birikim*, Türkiye'nin önemli meseleleri –İslam, Kemalizm, Kürt sorunu gibi- hakkında farklı mecralardan entelektüel ve akademisyenlerin katılabildiği tartışmalara zemin oluşturabilmiştir.¹⁰ Bunun dışında dünya gündemindeki tartışmaları - özellikle postmodernizm- Türkiye'nin gündemine taşıma gibi bir işlevi de yüklenmiştir.

BİRİKİM VE ELEŞTİREL TEORİ

Birikim'in sol içi tartışmalarda da niyetlendiği bu yaklaşım tarzının Marksizmin teorik bir açıklama modeli olarak yeterliliğine karşı bir kuşkunun varlığına işaret edebileceği varsayılabilir. Belge, “Ben hiçbir zaman Marksizmi tek başına, başka hiçbir düşünce biçiminden yararlanmadan dünyanın bütün sorunlarını çözecektir biçiminde bir düşünce olarak algılamadım” (Belge, 2010, s. 146) demektedir. Bu ifadeden yola çıkarak, ilk yayın döneminde de *Birikim*'i eleştirel teori/Batı Marksizmi geleneği içerisinde değerlendirmek mümkün hale gelebilir. Eleştirel teorinin ya da Batı Marksizminin belirleyici özelliği, teori ve pratik arasındaki ilişkiyi yeniden gündeme getirmek ve özellikle teori üzerinde odaklanmaktır. Eleştirel teoride belirleyici unsur, Lenin, Stalin, Kautsky gibi isimlerin temsil ettiği, “reel” sosyalizm deneyimini olumlu anlamda merkeze alan klasik/ortodoks Marksizmin birçok kavram, yöntem ve strateji anlayışından vazgeçilmiş olması ve daha da önemlisi pratiğe yani

⁸ *Birikim* dergisi yazarlarından H. Bahadır Türk “*Birikim*, Türkiye gibi, özellikle de siyasi nitelikli dergilerin kısa ömürlü olduğu bir ülkede, çeyrek asrı geride bırakırken farklı kuşaktan ve farklı çizgilerden entelektüeller için ‘bir nefes alma imkânı’ olmuştur” demektedir (Türk, 2010, s. 128). Diğer bir dergi yazarı Ahmet Çiğdem de, *Birikim* hakkında benzer bir noktaya dikkat çekiyor: (Çiğdem, 1997, s.105-106).

⁹ *Birikim*'in bu tavrını “dışarıdan” takdir eden örnekler için bkz. Alkan, A. T. 1997; Arslan, 1997 ve Bulaç, 1997.

¹⁰ Türkiye'deki siyasi kültür hakkındaki yazılar bu açıdan *Birikim*'in üzerinde odaklandığı konuların başında gelecektir. Temsil edici nitelikte örnek yazılar için bkz. Kıvanç, 1997; İnsel, 1990; Bora, 2007. Türk siyasi yapısına ve siyasi kültürüne artan ilginin nedenini Laçiner şöyle gerekçelendiriyor: “*Birikim*, daha ilk çıkışında, sosyalizmin teorik sorunlarını ele almayı asli uğraşı saymakla birlikte Türkiye'nin genel siyasal düşünce ve kültür dünyasının sorunlarıyla da ilgileneceğini özellikle belirtmişti. Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki; başlangıçta bu iki alanın sorunlarının örtüştüğü noktaların sınırlı olduğunu, dolayısıyla apayrı düzeyler olup, farklı bilgi ve analiz biçimlerini gerektirdiğini düşünmekte idik. İtiraf edelim ki; bu gözlem ve deneylerimiz sonucu olan bir tespit değil, sosyalist bir birey ve hareket olmanın, yerleşik, geleneksel, egemen/resmi siyasal-toplumsal düşünüş biçim(ler)inden ve bunların türevi olan ideolojilerden bir ‘kopuş’/aşma ile teşekkül etmiş bir seçim-duruş olduğuna ilişkin bir ön kabulün gereği idi [...] Oysa, zamanla görmek zorunda kalacaktık ki; genel olarak uluslararası sosyalist hareketin ana mecrasını oluşturan akımlar sınıflı toplum biçimleri –özel olarak kapitalizm- içinde hayat bulmuş düşünme kalıplarından, ideoloji öğelerinden sandığımız ölçüde uzak olmadığı gibi; özellikle Türkiye'deki sosyalist hareket, buna ilaveten, bu ülkenin özgül bir arkaizmle malul siyasal kültürünün birçok ögesini içselleştirmiş olmaktan rahatsız bile değildi” (Laçiner, 2005, s. 21-22).

“devrim”e ilişkin şüphelerin ortaya çıkmasıdır. Bunun yanı sıra Marx’ı farklı filozoflarla, özellikle de Hegel’le okumak ve yine Marksist olmayan yaklaşımlarla ilişkilendirmek eleştirel teorinin diğer ayırt edici özelliklerinden biridir. Kısacası eleştirel teoride Marksizmin kendisi sorunsallaştırılmaktadır.

Ancak *Birikim*’i, ilk dönemi dikkate alındığında, eleştirel teori geleneği içerisinde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. *Birikim*, -sonradan yapılan değerlendirmelerin aksine - ilk yayın döneminde, kendisini eleştirel teori içinde konumlamaktan ziyade –ki bu reel sosyalizm deneyimine karşı kendini dışarıda konumlamak anlamına da gelir-, öncelikli olarak, reel sosyalizmin içerden bir eleştirisi olarak sunmaktadır. *Birikim*’de Marx’ı ve Marksizmi, bunları dışsal teorilerle ele almaktan ziyade, bir tür öze, yani “ustaların düşüncesine” dönüş vurgusu çok daha ağırlıklı yer tutacaktır.¹¹ *Birikim* Marksist teorinin bozulan saflığını -burjuva ideolojilerinin ona bulaşmışlığını- gidermek, öze dönerek ustaların (Marx ve Lenin) karşılaştıkları güçlükleri nasıl aştıklarını (yöntemi) öğrenmek ve bunu çağdaş gerçekliğe yeniden uygulamak amacındadır (Birikim, 1975b, s. 3). Belge’nin ilk yayın dönemindeki *Birikim*’e yönelik geriye dönük değerlendirmesine rağmen ve eleştirel teorinin genel eğilimine karşıt olarak, *Birikim*’de Marksizm-Leninizm’in yeterliliğine dair inançtan şüphe duyulduğunu gösteren açık bir tartışma bulunmamaktadır.¹²

Birikim’in örnek aldığı *New Left Review*’ün de benzer bir konumda olduğunu hatırlatmak gerekir. Derginin önemli isimlerinden olan Perry Anderson’un eleştirel teori ve Batı Marksizmi hakkında değerlendirmelerine bakılabilir. Anderson’a göre, Batı Marksizmi “gerek Marx ya da Lenin’in, Luksemburg ya da Troçki’nin temellerini attığı klasik öğretiden, gerekse Stalin’in yönetiminde billurlaşan resmi ‘Doğu Bloku’ öğretilerinden” kendisini ayırır (Anderson, 2004, s. 13). Ayrıca Marksizmde önemli bir rol oynayan politik ekonomi ve devrim stratejisi gibi sorunlar Batı Marksizmi tarafında göz ardı edilir (Anderson, 2004, s.

¹¹ Belge’nin farklı düşünce geleneklerinden yararlanmayı dışlamayan tavrının somut kanıtlarından biri “Marksizm ve Yapısalcılık” başlıklı yazısıdır (Belge, 1977b). Yine de *Birikim*’de ağırlıklı vurgunun öze dönüş üzerinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu vesileyle Belge ile Laçiner arasındaki bir farka da değinilebilir. Belge, ilk yayın döneminde de, Laçiner’den farklı olarak, farklı düşünsel ekollere daha açık olabiliyor ve kendini Marksizme ve mevcut sosyalist deneyime daha dışarıklı konumlandırabiliyordu.

¹² *Birikim*’de Sovyetlerin ve Çin Komünist Partisinin eleştirisini bulmak mümkündür. Fakat çokça eleştirilen Stalin’in hatalarının sosyalizm içi bir sorun olduğu açıkça söylenir. Stalin her şeye rağmen sosyalisttir. Stalin’in eleştirisi ancak, Marksist sorunsal dikkate alınarak, bir tür özeleştiri olarak kurulabilir. Aksi takdirde burjuva ideolojisinin kavramlarına prim vermek ve Marksizmin dışına çıkmak söz konusu olacaktır. Fakat Stalin’in hatalarını Rusya’nın toplumsal koşullarıyla açıklamaya çalışmak da sorunludur. Kaçınılmazlığı varsayan böyle bir bakış açısı yine sosyalizmin dışına çıkmakla sonuçlanacaktır. (Bkz. Belge, 1977a ve Laçiner, 1977a). *Birikim* yazarlarından Şükrü Arın, *Birikim*’in, 89’da başlayan ikinci yayın döneminde tamamen terk ettiği ve sosyalizm dışı gördüğü Sovyet sosyalizmi deneyimini ve Stalin’i bu dönemde savunmasını, “Birikim -aslında- burada, kendilerini, Stalinizm’i dışlayarak –daha doğrusu, onun ‘fırat etme’sine göz yumarak- kurtarmak isteyen sosyalistlerin ‘reel politik’ manevralarının tam tersine, ‘Stalinizi’ denilen şeyi Marksist ilkeler huzurunda yargılama ve mahkum etme arzusunadadır” diyerek açıklamaktadır (Arın, 2008, s. 988, dipnot 37).

14). Anderson, “tarihi maddecilik teorisinin görevini ancak, Marx’ın eserini doğuran, Rus ve Çin devrimleriyle modern, somut anlamını kazanan kitlesel devrimci hareket pratiği ile birleşerek, böylece dönüşüme uğrayarak yerine getirilebileceği” düşüncesindedir (Anderson, 2004, s. 19). Pratiğe, yani sosyalist harekete bağlılığı -ve özellikle Sovyetlerin sosyalizm dışı olarak görülmesi noktasındaki çekingenliği- nedeniyle, *Birikim*’de (*NLR*’a benzer bir şekilde), Batı Marksizminde görebileceğimiz ret tavrını göremeyiz. Fakat pratiğe bağlılık teorisinin göz ardı edileceği anlamına gelmez. Anderson için, Marksizm, yine de, basit bir teori-pratik birliği ya da devrimci bir düşünce ile bir tutulamaz (Anderson, 2004, s. 16). Anderson ve *NLR*’ün, *Birikim*’e benzer şekilde, Klasik (ortodoks) gelenek karşısında birçok kusura sahip olmasına rağmen Batı Marksizminin düşüncelerine dergide yer vermesi, Batı Marksizminin teorik bir yenilenmeyi temsil etmesi nedeniyle (Anderson, 2004, s. 11). Teorik yenilenme *Birikim*’de olduğu kadar, Anderson’da da pratik sorunları önceler (Anderson, 2004, s. 17). Teoriye yenileme konusuna verilen önem yalnızca, *Birikim*’i, *NLR*’da olduğu gibi, Batı Marksizminin kimi teorik çalışmalarına yönlendirme işlevi görür. Dolayısıyla *Birikim*’in *NLR*’ü yalnızca biçimsel anlamda örnek almadığı, her iki derginin Batı Marksizmi karşısındaki tavır açısından da benzerlikler taşıdıkları söylenebilir. *Birikim*’in de, özellikle ilk yayın döneminde, *NLR* gibi teorik yenilenmeyi ön plana çıkarması ve eleştirel teorisinin ürünlerine yer vermesi, eleştirel teoriye mesafeli durduğu gerçeğini değiştirmez.¹³ Öyleyse, eleştirel teorisinin *Birikim*’de yer bulması, ancak, teorisinin yenilenmesi niyetini gerçekleştirmek için, farklı fikirlerden istifade etmek (bilgilenmek) ve kendi fikirlerini başka fikirlerle karşılaştırmak (bilgi düzeyini ve entelektüel düzeyi yükseltmek) amacıyla açıklanabilir.

Diğer taraftan, *Birikim*’in Althusser ile kurmuş olduğu ilişki de eleştirel teori ile yakınlığın bir göstergesi olarak belirtilebilir. *Birikim*’in, zamanında Althusserci olarak adlandırılması ve bugün de Althusser’in eleştirel teorisinin bir temsilcisi olarak algılanması farklı değerlendirmeleri besleyebilir. Fakat özellikle Belge’nin Althusser okuması onu eleştirel teorisinin değil daha klasik bir tavrın temsilcisi olarak alımladığını gösterir. Anderson’a göre, Althusser, Marx’a bağlılığını ilan ederken, Batı Marksizmi içindeki isimleri Hegel felsefesiyle malul oldukları gerekçesiyle eleştirir (Anderson, 2004, s. 113). *Birikim*’de görülen, eleştirel teorisinin alamet-i farikaları olan historicizm ve hümanizmin eleştirisi, Althusser’e atıfla gerekçelendirilir. Althusser, genç Marx’ta historicizm ve hümanizm eğilimlerini görebileceğimizi, ama *Kapital*’in Marx’ının “tarihsel maddeciliğin bilimsel teorisini”ne ulaşan ve bu Hegelci etkilerden arınmış bir Marx olduğunu vurgular. Althusser, “Hegel’in ağır bastığı

¹³ Örneğin Frankfurt Okulu üyeleri Marksizmi revizyona uğratmakla, yani Marksizmden sapmayla suçlanır (bkz. *Birikim*, 1975a ve *Birikim*, 1978a).

bir geleneğe girmemek” konusundaki tavrıyla, Marksizmin bilimsel niteliğine yaptığı vurgusuyla, Kapital’in Marx’ın eserleri içindeki önemini belirtmesiyle ve Lenin’in Marx’ı izleyen siyasi düşüncesinin büyük önem taşıdığını vurgulayarak kendisini Batı Marksizmi geleneğinden ayırır (Anderson, 2004, s. 114). Ayrıca Althusser biçimsel anlamda da olsa işçi sınıfı partileriyle bütünleşen bir filozoftur.¹⁴ *Birikim*’in ilk döneminde sunulan fikirlerle Althusser’in bu fikirleri arasında bir uyum olduğu görülebilir. Dolayısıyla Althusser ve *Birikim* ilişkisi, en azından ilk yayın dönemi itibariyle, *Birikim*’i Batı Marksizmi/eleştirel teori geleneği içerisinde değerlendirme imkânı açısından yeterli bir kanıt sunmaz.

Aksine, 70’li yılların *Birikim*’inde proletarya diktatörlüğü, öncü parti, Althusserci bir Marksizm-Leninizme (öze) dönüş vurgusu¹⁵, sosyalizmin bilimsel bir gereklilik olduğuna yönelik inanç, diyalektik maddeciliği yeniden ele almanın önemi, Stalin’i sosyalizmin dışında görme noktasındaki tereddüt, demokrasinin -özellikle 70’li yılların son yıllarında daha fazla önem kazanmasına rağmen- “burjuva” düzeni içerisinde kurumsallaşmış biçimini dönüştürmeyi önemsemeyen bir tavır, işçi sınıfının merkeziliği gibi, *Birikim* yazarlarının ikinci yayın döneminde “ortodoks” oldukları gerekçesiyle reddedecekleri, fikir ve kurumların tuttuğu ağırlık, *Birikim*’in eleştirel teori içerisinde değerlendirilmesini daha da güçleştiren kanıtlardır. Belge, “ortodoks olmayan” düşünceyle ilişkiye giren, ama ortodoksiyi de tam anlamıyla bırakmayan bu “arada” olduğunu iddia ettiği tavrı şu şekilde değerlendiriyor:

“*Birikim*’de de biraz öyle. 1975’te yayımlamaya başladığımızda, adamakıllı farklı bir bakış oluşturduğumuzu düşünüyordum. Ama dediğin gibi ‘revizyonizm’di, ‘diyalektik’ti, gırla gidiyor o ‘çıkarken’ metninde. Yalnız, ‘düşünce tuhaf bir şey’ dedim ya. Şimdi burada ikinci şaşırtıcı nokta geliyor. Biz ‘yeni’ bir şey yaptığımızı düşünüyoruz, şimdiki aklımızla dönüp bir daha bakıyoruz: Allah Allah! Hiç ‘yeni’ değil. Öte yandan, herkes de ‘yeni’ bir şey yaptığımızı anlıyor. Yani, şimdi bize ‘eski’ ve ‘klasik’ görünen bütün o kavramlar sistemi sonuçta anlaşılması gerektiği gibi, yani ‘yeni’ ve ‘farklı’ olarak anlaşılmalı. Sanki işlemi yanlış yaptığın halde doğru sonucu bulmuş gibi tuhaf bir durum” (Belge ve Laçiner, 1997, s. 34).

¹⁴ Fakat Anderson görünüşteki bu karşıtlığın benzerliklerden daha önemsiz olduğunu söyler. Anti-Hegelci Althusser Hegelci Adorno’yla oldukça fazla şey paylaşır. Ayrıca Althusser’in Spinoza ile Marx arasında kurduğu ilişki de bu açıdan dikkate değerdir (Anderson, 2004, s. 115-117) Althusser’in eleştirel teori geleneği içerisinde değerlendirilebilmesi bu özelliklerinden kaynaklanıyor olmalı. Ancak *Birikim* yazarlarının Althusser’in “bilimsel Marksizm” konusundaki olumlu tavrını daha fazla vurgulama gereği duymuşlardır.

¹⁵ *Birikim*’in ilk döneminde Frankfurt ekolünü eleştirirken Althusser’in anti-hümanizminden nasıl yararlandığına bir örnek için bkz. *Birikim*. 1975a.

SÜREKLİLİK VURGUSU GERÇEĞİ YANSITIYOR MU?

Birikim yazarlarının ikinci yayın döneminde, ilk yayın dönemine ilişkin değerlendirmelerinde genellikle süreklilik vurgusu yaptıkları görülmektedir. Değişen kimi öğeler varsa da, Laçiner ve Belge, değişimlerin kökeni yine ilk *Birikim* döneminde ve hatta daha öncesinde de bulunabileceği iddiasındadırlar. Belge, *Birikim*'in yeniden yayın hayatına başladığı 1989 yılında yayımladığı ve *Birikim* Yayınları'ndan çıkan *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek* isimli kitabında, bu kitaptaki yazıların birçoğunun 80'li yıllarda yazıldığını ama bunlara ilişkin ana çizginin öğelerinin 70'lerde oluştuğunu söyler (Belge, 1989, s. 7-8). Hatta “Marksizmin ‘diyalektik’ başlığı altında toplanan ve genellikle ‘felsefe’ yanı olarak kabul edilen kısmına ilkin 1969’da şüpheli ve eleştirel bir gözle bakmaya başladığı[nı]” hatırlatır (Belge, 1989, s. 8). Daha sonraki bir değerlendirmesinde ise Belge, “oldukça erken bir tarihte diyalektik materyalizmle ilişkimi kestim” diyecektir (Belge, 2010, s. 14). Laçiner de benzer bir şekilde *Birikim*'in kuruluş amacı ve işlevi açısından tanımlandığında, “tüm farklılıkları silen bir süreklilik, aynılık” olduğunu söyleyecektir (Belge ve Laçiner, 1997, s. 33). Bir başka değerlendirmesinde de *Birikim*'i “kalkış noktamızı gözden yitirmeden yaptığımız uzun bir yolculuk” olarak tanımlayacaktır (Laçiner, 1997, s. 52).

Gerçekten de *Birikim*'in Türkiye’de 40 yıla yakın bir süre içerisinde, 1980 askeri darbesi, 1980’li yıllarda Türkiye’deki sosyalist hareketin dağılması, SSCB’nin dağılışı, neo-liberalizmin hegemonyasını kurumsallaştırması gibi sosyalist düşüncenin varlık nedenini sorunsallaştıran hem küresel hem de yerel birçok dönüşümün içinden aylık bir sosyalist dergi olarak sağ olarak çıkabilmeyi başarması ilk sayısıyla sonraki her sayısı arasında bir sürekliliğin olması gerektiği fikrini akla getirir. Ancak *Birikim*'in ikinci (1989’da başlayan) yayın dönemine, ilk yayın döneminde olduğu gibi sosyalizmin sorunlarını değil, sosyalizmin kendisini tartışmaya açarak başlaması (Laçiner, 1989), aslında sürekliliğin değil değişimin bir işareti olarak okunmalıdır. *Birikim*'in, sosyalizmi yeniden tanımlarken Marx’a ve özellikle Lenin’e verdiği ağırlıkta ciddi bir değişim gerçekleşecektir. İlk döneminde *Birikim* Marksizm-Leninizm geleneğinin içerisinde olduğunu sürekli vurgulamakta, sosyalist akımları Marksizm-Leninizm’in temel ilkelerine geri dönmeye davet etmekteyken, ikinci dönemde Lenin ismi hiç görünmemeye, Marx’a yapılan atıflar da azalmaya başlamaktadır. Hatta sosyalizm ile Marx ilişkisi dahi sorunsallaştırılmaktadır (İnsel, 2007, s. 15-16). Marx’a hiç atıf yapmaksızın da Marksist olunabilir kuşkusuz. Bu durum bir olgunlaşma olarak da görülebilir. Buradaki değişim belirli bir jargonun ve *Birikim* yazarlarının da kabul ettiği “teori jandarmalığı” tavrının bırakılmasına işaret edebilir. Fakat yine de bu basit bir üslup değişimi olarak da görülmemelidir.

Birikim'deki değişim yalnızca Marx ve Lenin'in isimlerinin daha az görülmesi ya da sosyalizmin merkezi öğeleri olarak kendilerine daha az başvurulması değildir. İşçi sınıfının sosyalist pratik içerisindeki işlevi ve önemine yapılan vurgu da zamanla ortadan kalkacaktır. İlk dönemde de kafa ve kol emeğinin birlikte değerlendirildiği bir toplum tasavvuruna sahip görünüyor olmasına rağmen, işçi sınıfının Marksizm içerisindeki konjonktürel önemine yapılan vurgu artık daha belirgin hale gelmektedir. Aynı şekilde Sovyet sosyalizmi deneyimi de ilk dönemden farklı biçimde sosyalizm dışı olarak gösterilebilmektedir.¹⁶

Dönüşen veyahut bırakılan fikirler ve kavramlara baktığımızda *Birikim*'de sürekliliğin değişimlerden daha kayda değer olduğu açıklaması pek inandırıcı görünmemektedir. Öyleyse *Birikim* yazarlarının pek özsel olmadıklarını ifade ettikleri değişimleri nasıl gerekçelendiklerine bakmak gerekir.

NASIL AÇIKLAMAK GEREKİR?

Laçiner, ilk dönemde sosyalizmin sorunlarının derinliğinin farkına varılmış olsa da, yine de iyimser davranıldığını, ikinci dönemde ise sorunların giderilerek kalınan yerden devam etmenin mümkün olmadığını farkına varıldığını söylüyor. Asıl sorun artık sosyalizmi yeniden tanımlamaktır. Althuserci kökenlere dönüş anlayışının *Birikim* için anlamı kalmamıştır. Meseleyi böyle tanımlamak *Birikim* yazarlarının özgüveninin bir göstergesi olarak okunabilir. Bora'nın, artık "binbir dereden alıntı getirme"ye gerek duyulmadığını belirtmesi (Bora, 1997, s. 58) ve yukarıda ifade edildiği gibi Marx ile sosyalizm arasındaki ilişkinin sorunsallaştırılması bu özgüvenin birer ifadesi olarak görülebilir. *Birikim*'in 90'lı yıllardan itibaren sosyalizmi yeniden tanımlama görevinde, sadece Türkiye içinde değil dünya solu içinde de yalnız kaldığını ifade etmesi (Laçiner, 2010, s. 20) bir umutsuzluk göstergesi değil, bir özgüven ifadesi olarak okunmalıdır. İkinci dönemde kazanılan bu özgüven, başlangıçtan bu yana *Birikim*'de sunulan fikirlerdeki sürekliliğe daha fazla dikkat çekilmesini gerektirmiş olmalıdır.

Birikim'in, ilk döneminde, sosyalizmin diğer ideolojilerden farkını ortaya koyma çabası, sosyalizmin kendi içinde insicamlı bir dünya görüşü/ideoloji olduğuna duyulan güvene dayanır. Sorun sosyalizmin diğer ideolojilerden ayırt ediciliğinin ne olduğu şeklinde değil de, sosyalizmin ne olduğu şeklinde ortaya konulduğunda, yani sosyalizmin tanımına ilişkin daha temel bir müdahaleye kalkışıldığında ise, Marksizm-Leninizm gibi, işçi sınıfı gibi eski bağlılıkları terk etmek daha kolay hale gelir. *Birikim*'in ikinci döneminde "teori jandarmalığı"

---

¹⁶ Sovyet sosyalizmi konusunda değişen tavra ilişkin bir örnek için bkz. İnsel, 1989.

yapmayı (Belge 2010, s. 14-15) bırakabilmesinin bir nedeni budur. Öyleyse, *Birikim* yazarları için, bu bağlılıklardan kurtuluşun önünde bazı engeller vardı ve bu engeller -Belge'nin kendisi için söylediği gibi- çok daha önce başladığı iddia edilen kopuşun görülmesini engellemiş, ortaya konulabilmesini geciktirmiş veya "işlemi tersten yapmayı" gerektirmiştir denilebilir.

Bu engel sosyalist hareketin kendisiydi. *Birikim* dergisi yazarları, 70'li yıllarda sosyalist hareketin kitleliliğini sosyalist bir devrimin imkânına ilişkin bir işaret olarak algılıyorlardı ya da sosyalist harekette var olan bu algıya göre hareket ediyorlardı. Sosyalist harekete teorik olarak öncülük edecek platform olma iddiası derginin kendini o dilin içinde ifade etme zorunluluğunu doğuruyordu (Belge ve Laçiner 1997, s. 43). Sosyalist hareketi *Birikim* yazarlarının sosyalizm anlayışı içine doğru çekmek, ancak o harekete yine onun dilinin içinden seslenmekle mümkün olabilirdi. Bu dil içinde kalarak, ama "ortodoks" anlayıştan da farklı olan sosyalizm anlayışını ortaya koyarak, "aradaki bu ciddi farklılığın bizim 'doğru' saydığımız yorum lehine giderilebileceği umudu" (Belge ve Laçiner 1997, s. 34) taşıyordu. Kapitalizmin krizinin ufukta görülmediği, sosyalist ülkelerin ortadan kalktığı, kitleli hareketliliğin geri çekildiği (1980 sonrası) bir dönemde ise, "aynı meramı kendisini daha net ifade edecek terimlerle anlatmaya yönelmek" (Belge ve Laçiner 1997, s. 34) mümkün olabilmiştir. Yine de *Birikim* o dönem kullanılan dili "katlanılması gereken bir mecburiyetmiş gibi" de algılamamıştır (Belge ve Laçiner 1997, s. 34). Öyleyse kullanılan bu dil sonradan nasıl olsa aşılacakmış gibi görülerek geçici olarak kabul edilmiş de değildir. Bu durumda, *Birikim* dergisi ilk döneminde, Türkiye'deki sosyalist hareketin ve bu hareketin bağlı olduğu sorunsalın dışına çıkmaya ve farklı düşüncelere sahip olsa da bunları tüm sonuçlarıyla ortaya koymaya cesaret edememiştir.

Bu durumda, *Birikim*, düşüncenin özerkliğine yönelik vaadini gerçekleştirememiş, cari sosyalist hareketin peşine takılarak potansiyel fikirlerini ortaya koyamamıştır. Gerçi, bu tavrın, teori-pratik ilişkisini ciddiye almanın ya da Gramsci'nin organik entelektüele biçtiği görevin yerine getirilmesinin zorunlu bir sonucu olduğu iddia edilebilir. İlk döneminde sosyalist hareketten özerkliğini koruyamayan *Birikim* yazarları, hareket ortadan çekildiğinde (ikinci döneminde) vaadini gerçekleştirme imkânını bulmuştur. "Diyalektik maddeci', Marksizm-Leninizm demenin özel bir açıklayıcı değeri kalmamış" (Belge ve Laçiner 1997, s. 34) olduğu tespitinin yapılabilmesi için ortamın değişmesi gerekmiştir. "Belirli varsayımları açıktan eleştirmeme, onların içerisinden konuşmaya çalışma tavrı" (Belge ve Laçiner 1997, s. 39) ancak şimdi terk edilebilmiştir.

Birikim'in 1989'da başlayan ikinci yayın döneminde ise eleştirel teorinin ürünleriyle daha fazla bir yakınlık kurduğu görülecektir.¹⁷ Sosyalizmi etik bir tercih olarak değerlendirmesi, sivil toplum ve hegemonya kavramı üzerinde durması, demokrasiyi sosyalizmin ve siyasi mücadelenin temel meselesi olarak daha net bir biçimde dile getirmesi, işçi sınıfının sosyalist mücadeledeki öneminin kayboluşu/azalışı, *Birikim*'in ilk yayın döneminde bulunmayan ama ikinci yayın döneminde tanımlayıcı özellikleri olan yaklaşımlarından bazılarıdır.¹⁸

Birikim dergisindeki bu değişimin genel olarak sosyalist hareketin ve düşüncenin değişimine eşlik ettiğini söylemek gerekir. 1980'li yıllar siyasal alanda olduğu gibi entelektüel alanda önemli bir kırılma anı olarak görmek mümkündür. Bu yıllardan itibaren sosyalizmin bir tür modernizm olarak yeniden şekillenmesi söz konusu olacaktır. Modernizm olarak sosyalizm, sosyalist düşüncenin kapsam alanını genişletmek maksadıyla, öncesinde aşılması gerektiği düşünülen kapitalist modernliğin özgürleştirici uğraklarını yeniden ele geçirme girişimi olarak görülebilir. Marx'ı Marksist olmayan düşünürlerle telif etme çabası, modernliği sosyalistlerin de sahip çıkabileceği anlamda tamamlanmamış bir proje olarak tanımlama girişimleri, liberal demokratik siyasi zemini daha fazla demokratikleştirmek amacını temel siyasi hedef olarak belirlemek vs. modernizm olarak sosyalizmin yeni yönelimleridir. Gerçi bu fikirlerin 1980 öncesi eleştirel teoride karşılıkları belli ölçüde bulunabilir. Başka bir deyişle eleştirel teori geleneğinin genişleyerek sosyalist hareket üzerinde belirleyici bir güce ulaştığı iddia edilebilir. Sosyalizmin bu dönüşümü, sosyalizmin kapsama alanını genişletmek ve böylece onu yeniden tanımlamak için elzemdi. Sosyalist hareket sönümlendiğinde, sosyalist devletler çöktüğünde sosyalizmin 1980 sonrası liberal hegemonya altındaki yeni siyasi zemini kendi hareketi için yeniden anlamlandırması gerekmiştir.

SONUÇ

Birikim yazarları 1989 yılında yayın hayatına başlarken sosyalizmi yeniden tanımlama işinin önemini kavramıştır. Ayrıca modernizm olarak sosyalizm (eleştirel teori) karayışına da önemli bir yer açmıştır. Bu yüzden *Birikim*'i yeni yayın döneminde eleştirel teori geleneği içerisinde düşünmek mümkündür. Kastedilen *Birikim*'in eleştirel teorinin basit bir aktarımını

---

¹⁷ *Birikim*'de birden fazla –ortalama 5- yazısı yayımlanan ve geniş bir şekilde tanımlanmış eleştirel teori geleneğine dahil edebileceğimiz yazarlardan bir kısmı şöyledir: André Gorz, Chantal Mouffe, Cornelius Castoriadis, Edward W. Said, Ernesto Laclau, Jürgen Habermas, Mihael Löwy, Slovaç Žižek, Terry Eagleton. *Birikim*'de ayrıca bu ve benzeri yazarlar tarafından gündeme getirilen meseleler tartışılmaktadır.

¹⁸ *Birikim*'i eleştirel teori çerçevesinde değerlendiren bir başka çalışma için bkz. Bilecen, 2010. Özellikle “Sonuç ve Öneriler” bölümüne bakınız s. 238.246.

sunduğu ya da bir tür acentelik yaptığı değil, genel bir eğilimi, değişen siyasi şartlara bağlı olarak takip etmeye başladığıdır. Diğer taraftan, süreklilikler meselesinde *Birikim* yazarlarının tamamen haksız olduğu da söylenemez. Gerçekten de, *Birikim*'de, özellikle Laçiner'in yazılarında ortaya çıkan ve ilk biçimlenmesini ilk dönem *Birikim*'de de bulabileceğimiz belirli bir insan ve toplum anlayışında temellenen bir sosyalist teorinin sürekliliği gözlemlenebilir.¹⁹ Murat Belge'nin belirli konulardaki yaklaşımlarında da bir süreklilik tespit edilebilir.²⁰ Ancak bütün bunlara rağmen *Birikim*'in iki dönemi arasındaki karşıtlık göz ardı edilemez bir düzeydedir. *Birikim*'in siyasi bir dergi olarak her iki dönemde de varlığını sürdürebilmesi bir başarı ölçütü olarak alınacaksa, burada süreklilikler kadar, belki de ondan da önemli olarak siyasi ve toplumsal dönüşümlere bağlı bir dönüşüm gerçekleştirilme özelliğine bakmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan, A. T. (1997). Ne Düşünüyoruz Bakalım? *Birikim: Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, 100, 75-76.
- Anderson, P. (2004). *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler* (çev., B. Aksoy). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Argın, Ş. (2008). Bir Sosyalist Düşünce Platformu: *Birikim*. T. Bora ve M. Gülteginil (Editörler). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, cilt 8 (Sol), İstanbul: İletişim, 967-988.
- Arslan, A. (1997). Uzun Soluklu Çabaya Bir Dipnot. *Birikim*, 100, 81-84.
- Atılğan, G. (2008). Mihri Belli. T. Bora ve M. Gülteginil (Editörler). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, cilt 8 (Sol), İstanbul: İletişim, 548-570.
- Aydeniz, H. (2005). 1975-1980 Dönemi Sosyo-Kültürel Ortamında *Birikim* Dergisinin Yeri ve Önemi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Belge, M. (2010). Murat Belge ile Söyleşi: 250 Sayıda Neleri Yapamadık? (Söyleşi: A. İnsel). *Birikim*, 250, 11-16.
- Belge, M. (2005). Murat Belge ile 24 Mayıs 2005 Tarihinde İstanbul Bilgi Üniversitesi Kuştepe Kampüsünde Yapılan Görüşme. Aydeniz, H. (2005). 1975-1980 Dönemi Sosyo-Kültürel Ortamında *Birikim* Dergisinin Yeri ve Önemi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 141-150.
- Belge, M. (1989). *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- [Belge, M.] (1977a). Biz Bize Benzeriz. *Birikim*, 34, 43-45.
- Belge, M. (1977b). Marksizm ve Yapısalcılık. *Birikim*, 28/29, 16-29.
- Belge, M., Laçiner, Ö. (1997), *Sosyalist Eylem Kendi Amacına İçrek Olmalı*. *Birikim*, 100, 33-44.
- Bilecen, T. (2010). *Birikim* Dergisinde Demokrasi Algısı: Türkiye'nin Sorunlarına Sosyalist Bir Yaklaşım. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Birikim*. (1978a). Avrupa Komünizminin Troçkist Eleştirisi ve Mandel. *Birikim*, 40-41, 92-95.

¹⁹ Bu konuda şu çalışmaya bakılabilir: Erbaş, 2014, s. 109-137.

²⁰ Belge'nin örneğin yerlilik hakkındaki fikirlerinde bu tür bir süreklilikten söz edebiliriz. Bkz. Erbaş, 2015.

- Birikim. (1978b). Birikim'in 4. Yayın Yılı Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme. *Birikim*, 37, 13-40.
- Birikim. (1975a). Brecht ve Lukacs. *Birikim*, 7, 5.
- Birikim. (1975b). Çıkarken. *Birikim*, 1, 3-6.
- Bora, T. (2007). Linç Ortamı ve Faşizmin Sarkacı. *Birikim*, 223, 9-12.
- Bora, T. (1997). 100 Sayı Birikim – Neye Yaradı?, *Birikim*, 100, 57-60.
- Bulaç, A. (1997). Birikim: Komşu'nun Sohbet Meclisi. *Birikim*, 100, 95-97.
- Çiğdem, A. (1997). Anlattığım, Senin Hikâyen. *Birikim*, 100, 104-106.
- Erbaş, Y. (2015). Murat Belge Yerli Bir Sosyalist mi?, *Birey ve Toplum Dergisi*, 5 (2), 5-42.
- Erbaş, Y. (2014). Türkiye'de Sol Düşünce ve Yerlilik Sorunsalı: Birikim Dergisi Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İnsel, A. (2007). Solu Yeniden Tanımlamak (Dördüncü baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.
- İnsel, A. (1990). Toplum Karşı İktisadi İnsan I. *Birikim*, 10, 21-31.
- İnsel, A. (1989). Leninizm Sonrasına Doğru Yürüyen Doğu Avrupa. *Birikim*, 7, 22-33.
- Kıvanç, Ü. (1997). Sahibinden Devletin Kavram ve Kapsamı. *Birikim*, 93-94, 27-45.
- Laçiner, Ö. (2010). Ömer Laçiner ile Söyleşi: Birikim'in 250 Sayısında Anlatılan Nedir? (Söyleşi: A. İnsel). *Birikim*, 250, 17-21.
- Laçiner, Ö. (2005b). Yol ve Hal. *Birikim*, 191, 21-29.
- Laçiner, Ö. (1998). THKP-C: bir mecranın başlangıcı. *Toplum ve Bilim*, 78, 7-21.
- Laçiner, Ö. (1997). Bir Yolculuk ve Pusula. *Birikim*, 100, 52-57.
- Laçiner, Ö. (1989). Yeniden Sosyalizm ve Sosyalizmde Devrim. *Birikim*, 1, 19-32.
- Laçiner, Ö. (1977a). Sovyetler Birliği Sorunu II. *Birikim*, 32, 11-22.
- Laçiner, Ö. (1977b). Sovyetler Birliği Sorunu. *Birikim*, 30-31, 26-42.
- Laçiner, Ö. (1976b). 71 Öncesi Dönem ve THKP-C Hareketinin Eleştirel Analizi I. *Birikim*, 22, 7-28.
- Türk, H. B. (2010). Bir Dergiye Konumlandırmak: *Birikim*. Çankaya University of Human Social Sciences, 7 (1), 127-142.